

A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái

E sorok írói a XVIII–XIX. századi magyar közköltészet feltárásával és kiadásával foglalkoznak. Talán mondanunk sem kell, milyen sok zsákutcába behajtottunk már az elmúlt években, s ez nyilván így lesz a jövőben is. A legnagyobb kihívást első, sok szempontból kísérleti kötetünk jelentette.¹ A megjelenése óta eltelt négy év során számos új szemponttal, tapasztalattal lettünk gazdagabbak, melyeket a sorozat további négy kötetében alkalmazni fogunk.

A XVIII. századi RMKT közköltészeti sorozatának célja a közszájon forgó dal- és versrepertoár korabeli életének bemutatása, a *szövegcsaládok* (reprezentatív *főszövegek* és jegyzetben felsorolt változataik) tematikus kapcsolatainak feltárása. Az autográf forrásokon alapuló kiadásokkal szemben e hatalmas versanyag variabilitása és népköltési kapcsolatai új eljárásokat követelnek tőlünk; egyszerűen kell érvényesítenünk irodalomtörténeti és folklorisztikai szempontokat.²

A *Mulattatók* című kötetben 155 szöveg(család) több mint 800 variánsát adtuk közre, tömörített, de a további kutatás számára kiindulási alapként használható formában. Azokat az alkotásokat közöltük főszöveggé, amelyek 1701 és 1801 között kerültek először lejegyzésre vagy kiadásra. A műfaji csoportokon belül a szövegcsaládok *időrendben* állnak. Változatokban gazdag és hosszú életű családoknál *többnyire három* főszöveget idézünk: a) *a legkorábbit*, b) *a legteljesebbet*, c) a fejlődés során *leginkább eltávolodó* variánst.³ E módszer vitatható, mert emiatt az általunk teljesnek érzett, talán szintetikus – több forrás tudatos beolvasztásával és továbbköltésével létrejött – versek alkotják a kötet gerincét a motivikailag szegényesebb, de tipikus változatok helyett. Előnye viszont, hogy így a nyelvileg leggazdagabb megoldásokat, a kor közköltészetének legjavát mutathattuk be.

Minden egyes lejegyzést (a különböző című ponyvákat és a ponyváról, illetve kéziratról készült másolatokat is) *külön változatnak* tekintettünk, hiszen minden egyes előfordulás az adott vers ismertségének bizonyítéka, s alig akad olyan másolat, amely betűről betűre megegyezne a mintájával.⁴

A kéziratok alkotóinak eltérő műveltségi szintje, valamint a korabeli helyesírás szabályozatlansága miatt a verseket *modern* átíratban adtuk közre. Megtartottunk azonban minden archaizmust, nyelvjárási sajátosságot.

A prozódia vagy a rímhelyzet okán, illetve ha egy vers a köznyelv és a nyelvjárárs között ingadozott, az uralkodó forma szerint egységesítettük a verset, kivéve az idegen nyelvű (cigány, szlovák, román, német) szövegeket. Ezeket, valamint a földrajzi és mitológiai neveket mindig a lejegyzésnek megfelelően adtuk ki (*Brándenburgia, Vitemberga, Márs, párs, szalus, philosphia*). Az írásmód jól tükrözi a lejegyzőnek az adott nyelvhez való viszonyát, s ezáltal is érzékelhető a különbség, ami a tudós irodalmat elválasztja a közszájon forgó mindennapi költészettől.

Az álcímeket (*Ének, Nóta, Más, Alia, Világi ének, Dall*) elhagytuk, illetve le választottuk a tényleges információt hordozó címről: *Más ének a leányokról, egyszersmind az házasságról* helyett *A leányokról, egyszersmind a házasságról*. A minősítő utalásokat tartalmazó címeket (*Szép világi ének, Cantio elegans*) megőriztük. A versek végén az adománykérő vagy egyéb záróformulákat a főszöveg részeként adtuk ki (*Amen, Dixi, Finis hujus operis / Ma nem ettem egyszer is...*), de a lejegyzésre utaló *Vége* és *Finis* kifejezéseket elhagytuk.

A forrásokat keletkezésük feltételezhető időrendjében római számokkal láttuk el. Az 1. kötetben a ponyvák címeit még modernizáltuk, a 2.-ban azonban vissza fogunk térni azok betűhív közléséhez. A versek helyét fólió- vagy oldalszámokkal adtuk meg, kivéve azokat a szerkesztett kéziratokat (*Felvidítő, Ötödfélszáz Énekek, Almási Sámuel: Magyar Dalnok*), amelyekben az énekek sorszámozása következetes. A források leírásakor + jelöli a főszöveggént kiadottakat, a többenél csak azt tüntettük fel, hogy hány szakaszból áll, melyek az egyedi sorai, versszakai, s az alkotás melyik változathoz áll a legközelebb. Az egykorú dallamokat G-finalisra transzponálva, modern átíratban közöltük. Időkeretük megegyezik a versekével; tartalmazza azonban a *Kiss Dénes-féle* kézirat (1844), valamint az *Arany-dalgyűjtemény* (1874) dallamait is. A nótajelzések feloldva, kottával együtt szerepelnek, a nálunk szereplő szöveghez alkalmazva.

A XVIII. századi közköltészet folklorizálódásának eredményeképp számos XIX–XX. századi népi változatot ismerünk. Ezeket csak néhány nagyobb népköltési gyűjteményre utalva, a teljesség igénye nélkül soroltuk fel. Különös figyelemmel fordultunk viszont az 1830–40-es évekből fennmaradt népköltési gyűjtemények (az ún. Erdélyi-hagyaték) felé, ezekből ugyanis számos ritka adattal gazdagíthattuk a dalok életrajzát, és megpróbáltuk kitölteni a XVIII. századi és mai folklórváltozatok közötti űrt.

*

Örömmel tapasztaltuk, hogy a *Mulattatók* című forrásantológia hatására mind az irodalmárok, mind a folkloristák körében nőtt a szakmai érdeklődés a közköltészet iránt. Az elismerő szavakon túl azonban néhány kifogás is felmerült.⁵ Egy részük a versek műfaji besorolását, eltérő stílusminőségét,

valamint az ismeretlen alkotók torz, olykor antiszociális világgképét marasztalta el. A közköltészet túl szűk vagy túl tág, bizonytalan értelmezési tartományát éppúgy vitatták, mint azt, hogy vajon jogosan nevezzük-e egyáltalán irodalomnak ezt a vegyes – remekműveket és alkalmi kínrímeket, trágárságokat is befogadó – versréteget. Megjegyzéseikre nem egy kritikai kiadásnak kell választ adnia, hanem azoknak a kutatóknak, akik a feltárt szöveganyagon tovább szeretnének (és tudnak) dolgozni, mivel a fentiek nem textológiai, hanem irodalomelméleti és esztétikai szempontok. Munkánk épp ezért sokkal inkább a régészettel és a folklorisztikával rokon, mint az értékelvű és definitív történettudománnyal.

Az első kulcskérdés: megállapíthatók-e egyáltalán a közköltészet határai? A közköltészet egyrészt egy *szuverén irodalmi réteg*, mely az oralitás és a tudatos irodalmi kánonok között húzódik, képszerűen fogalmazva: egy közlekedőedény U-alakú csövének kanyarulatánál. Másrészt – forrásai miatt – *irodalmi létmód* is, melyben a két szomszédos réteg, vagyis a szóbeli folklór és az autonóm irodalom is otthont talál. Ez leginkább egy rendező-pályaudvarra emlékeztet: a különböző irányból érkező szerelvények újakká kapcsolódnak össze, rakományukat pedig szétosztják más vonatok között.⁶

Az RMKT-ban állandóan fennáll annak a veszélye, hogy a kiadott szöveg csak a közös forrás által kapcsolódik a közköltészetéhez. A műköltői alkotásokat valamivel könnyebb kiszűrni. Kiadványainkban tehát az említett U-alakú cső középrészén kívül a (szórványadatokkal képviselt) bal oldali „edény” tartalmát, *az oralitásban és az írásos hordozókon együtt élő, folklorikus hagyományozódású, fél-értelmiségi és paraszti eredetű dalokat* adjuk közre. Így még mindig kisebb hibát követünk el, mintha ezeket egy nem ellenőrizhető eredethierarchiába préselnénk be.⁷

A tervezett kötetek műfaji (tematikus-funkcionális) beosztása a legnagyobb igyekezetünk ellenére is ambivalens. Egyes csoportokban letisztult műfajú szövegeket adhatunk közre (például csúfolók), más alkotásokat olykor csak azonos motívumaik kapcsolnak ide. A mulattató-mulató versek például csaknem mind a lakodalmi vagy a farsangi közönséghez szólnak, egyéb előadási alkalmairól viszont alig tudunk valamit (fonó, kollégiumi diákmulatságok, céhes összejövetelek). Az alkalmak integráló erejét mutatják a lakodalmi szokásrendbe beépülő, eredetileg teljesen más műfajú dalok, például az alábbi szerelmes vers, amelyet pohárköszöntőként örökített meg egy erdélyi diák:

Mikor versekkel akarod el köszönni az pohárt így köszö[nd]

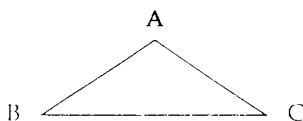
Élly ékes kertémnek szép piros rosája
Gyöngyökkel tündöklő arany koronája
Diána sergének szép ékes Nimfája
Keserves szívemnek meg vigasztalója.⁸

A *hazugságversek*, melyeket folklór vándormotívumaik (felfordult világ, óriás állatok, képtelen hőstettek stb.) miatt együtt adtunk közre a *Mulattatók* II. 1. fejezetében, műfaji szempontból nem egységesek: részint lakodalmi, részint pedig a naptári ünnepekre (Húsvét, Pünkösd, Karácsony) szánt rigmusok voltak, tehát egy szigorú beosztás szerint nem az 1., hanem a 2. és az 5. kötetben lenne a helyük. Hasonló a helyzet a népballadák XVIII. századi ősváltozataival, amelyek szintén a szüzsé, nem pedig a műfaj sajátosságai szerint alkotnak csoportokat. A pohárköszöntő tusok közül is kiadtunk már egy vénasszonycsúfoló témájút az 1. kötetben,⁹ és még sorolhatnánk a példákat.

Ám minden esetlegességen túl itt vagy ott, mindenképp *minden szöveg(család) helyet kap az öt tematikus/funkcionális kötet valamelyikében*. Természetesen nem tekintjük örök érvényűnek ezt a műfaji rendet, népszerű antológiánkban¹⁰ például más elveket követtünk, így a témakörök határai is más-más hűzódtek.

A másik, talán feloldhatatlan ellentét az egykori *élő, dinamikus versendszer* és a ránk maradt *töredékes emlékek* viszonyában rejlik. Igaza van bírálóinknak abban, hogy még ez a teljességre törekvő antológia sem adhat objektív képet a variálódás összes jelenségéről. Az első kötetben közölt 155 szövegcsalád (249 főszöveg) mögött csaknem 800 variáns bújik meg. Hiába igyekeztünk táblázatokkal összevetni a több változatban megtalálható strófákat, s így a legtöbb szempontot egyesítő variánsokat közölni – valahol határvonalat kellett húznunk, ami szubjektív döntésekkel járt. Tisztában vagyunk azzal, hogy a szövegcsaládokat nem kínálhattuk tálcán a későbbi kutatók számára; mai formájukban ezek sokkal inkább a mirelit ételekhez hasonlítanak.

Ne feledjük, hogy egy-egy szövegcsalád a vizsgált időszakban csupán „virtuálisan” létezett, a kéziratok másolói pedig nem egy *rendszerrel* hanem csak *izolált szövegekkel* találkoztak, s pillanatfelvételnépp rögzítették azokat. A közköltészeti alkotások létmódjait – a színjátékokhoz hasonlóan – egy háromszög-ábrával érzékeltethetjük:

A) *Szövegmodell, ideálszöveg*: az összes szóba jöhető vándorstrófa és variációs elv együttese. Ilyen természetesen nem létezett, még az éneklők fejében sem, csupán az összes variáns „szövegbankjának” egyesítésével, utólag rekonstruálható. (Mi ennek nyomán határozzuk meg a szövegcsaládok tág kereteit.)

B) *Az elhangzási alkalom állapota*: a fenti repertoárból kiválasztott és aktivált részletek, erős szórással, alkalmi, megismételhetetlen megoldásokkal, kontaminációval, esetleg szövegrőlással.

C) *A lejegyzési alkalom állapota*: mindaz, ami ebből a kétarcú hagyományból az összeíró rendelkezésére állt, aki a rögzítés pillanatában „visszaliteralizálta”, mintegy szentesítette az alkalmi jelenségeket.¹¹

Jól látható, hogy míg a forrásokban a C állapotú szövegekkel találkozunk, az RMKT közköltészeti sorozata az A szintet feltételezi és közvetíti. A népköltési gyűjtőmunka ezzel szemben a B alakváltozatokhoz fér hozzá, esetleg több hasonló egybevetésével (vagy későbbi kontrollgyűjtéssel) konstruálhat az A-hoz közelítő formát. A folkloristák azonban ugyanúgy nem adhatják ki szövegcsaládjaikat ilyen telítettségben,¹² mint mi, hiszen az oralitásban alig akad olyan változat, mely a család tagjai *főlé* magasodna minden változást őrző lombkoronájával – a variánsok között inkább *mellérendelő* viszonyt figyelhetünk meg.¹³ Az ideálszövegek helyett tehát a *minél jellemzőbb* alkalmi változatokból választhatunk: a folkloristák az élő elhangzás, mi a lejegyzés ingadozásait követve, ők a szinkrón, mi pedig a diakrón összefüggéseket is vizsgálva.

További kérdés, hogy hol és miként húzhatjuk meg *az egyes szövegek határát*. A több szegmensre szétesett dalokat a szövegcsalád ernyője alatt hamisítás nélkül lehet egyesíteni, természetesen külön római számmal.¹⁴ Az olyanokat viszont, melyeket önállóan és kontaminált láncban is feljegyeztek, *mindig külön* családokba rendezve adjuk ki. A tuszfüzerek például nem *egy* versként hangzottak el, hanem szakaszosan (poharanként), hol énekelve, hol szavalva, hol recitálva és így tovább. Ilyenkor mesterségesen, poétikai, metrikai és zenei szempontok alapján választjuk szét az alkalmilag összetapadt dalokat:

Jó bor gazda
jó szőlő hozta,
az Úr Isten áldja meg, a' ki ezt kapálta.

Avagy

Úr Zacheus, Úr Zacheus, ez ugyan derék ember,
nem iszik üres pohárból,
kortyom fittyem bográtskából
Úri vendégjeivel:
Tehát miként?
Tsak kortyonként
kortyon, kortyon, kortyon, kortyon, kortyon, kortyon, kortyonként.

Avagy

ez a' pohár bújdosik, éljen a' pajtáság!
kézről kézre adassék, éljen a' pajtáság!

éljen az, éljen az, éljen az,
 éljen a' pajtáság,
 éljen a' pajtáság!¹⁵

Hasonló a helyzet a nótajelzésekkel is, mivel a dallamot kölcsönző forrászöveg néha egyúttal *mintaként* is viselkedik, s könnyen összegabalyodnak a szájak az egykorú dalok között. A *Legyenek örvendetes napok* kezdetű diákdal nótájára szerzett lakodalmi köszöntők lépten-nyomon magukhoz húzzák és továbbköltik az „ősváltozat” szakaszait. Ilyenkor nincs más választásunk: *egyetlen meta-szövegcsaládban* adjuk ki őket.

A szórakoztató műfajok közreadásánál támpontot jelenthet a funkció időbelisége is. A XVII. századi RMKT 15. kötetének katolikus népénekei egy kántorkönyv módjára, az ünnepek rendjében sorakoznak, altípusonként viszont időrendben. Mi ezt a megoldást a 2. kötetben, a lakodalmi költészet kiadásánál alkalmazzuk. A versek és rigmusok itt a szokás „forgatókönyve” szerint követik egymást, a jegyespár kioktatásától kezdve az ünnepi tálalóverseken és a kásapénzszedésen át a menyasszonybúcsúig, azaz a lakodalom lezárásáig. Bizonyos forgatókönyvi elemek már az 1720-as évek szokásrendjében is megvoltak, mások azonban csak az 1790 körül nyomtatott vőfélyponyvák hatására terjedtek el. Az ideálszöveg fentebb említett mintájára tehát rekonstruálható *az alkalom A színtje* is – az időkorön (1701–1800) belüli, lakodalmi rítushoz kapcsolódó versek határpóznái között.¹⁶

A kalendáris ünnepekre készült köszöntők és a vőfélyrigmusok még bonyolultabb viszonyban vannak egymással, hiszen az adott alkalomra kihegyezett mondanivaló éppúgy toposzokon, közhelysorokon és -strófákon nyugszik, és szabadon variált mitologizáló, biblikus, adománykérő, csúfoló és hazugságstrófákkal egészül ki. Az ilyen szövegek tehát egyediségükben is a közköltési láncolat elemei.

A kéziratos források a XVIII. században még felülmúlták mennyiségben a nyomtatottakat, ám az utóbbiak éppúgy nem tekinthetők kanonizált változatnak, mint a kéziratosak, mivel a privát és a nyilvános használat szempontjai alig tértek el egymástól. Vannak persze egyértelműen ponyva-/kalendáriumszövegek is, melyek továbbmásolásakor megtartották a korábbi kiadások strófarendjét vagy címét, de ezek száma csekély. A nyomtatásban terjedő versek többségét a közismert dalok ástilizált, valamilyen koncepció szerint átdolgozott formájaként, travesztiajaként foghatjuk fel. A ponyván és kalendáriumban közölt versek a *piacképességet* szolgálták, s érzékenyen reagáltak a közönség ízlésváltozásaira. Néhány ponyvaszöveg egyébként olyan kontaminációs jegyeket visel, mintha kéziratból másolták volna. Barna Péter balladájának (XIX. század eleje)¹⁷ strófái csak lazán kapcsolódnak össze, s maga a balladai történet, a betyár fogságba esése és felakasztása csak ezek töredékes utalásaiból rajzolódik ki.

A nyomtatott versek kéziratos utóélete különösen érdekes, hiszen a másolók néha korrigálták a sajtóhibákat. A *Mi légyen a házasság* kezdetű, lakodalmi intő-oktató ének ponyvakiadásaiban szinte mindig romlott alakban, így jelent meg az alábbi strófa:

Lapát, Dézsa, meszelő,
sajtár, turó-reszelő,
vas-rostély, kötsög,
Mellybe áll tej-gyúró edény
szükséges a' gazdának.¹⁸

Jankovich és Pálóczi – az élő hagyomány nyomán – helyesbített alakban idézi a szakaszt:

Lapát, dézsa, meszelő,
Sajtár, túróreszelő,
Vasrostély, korsó,
Azután tejgyúró
Szükséges a gazdának,
Ki asszont vett magának.¹⁹

A szemmatikus-genealogikus modellek tehát nem mindig érvényesek – még az autográf kéziratokkal dolgozó textológiában sem, nemhogy a közköltészetben, amelynek létfeltétele a variálódás. Az alkotások folklorisztikus hálóját csak ritkán tudtuk úgy közreadni, hogy teljes mélységben újraértelmezhető legyen, ezért legtöbbször csupán jegyzeteinkben adhattunk róla képet. Kerülni szerettük volna a főszöveg–mellékszöveg dichotómiát, így nem alkalmaztuk a XVII. századi sorozat lábjegyzetben közölt variantúráját. Tömörített, antológiaszerű sorozatunk azonban semmiképp sem helyettesítheti a vizsgált versek minél hamarabbi, teljes körű közlését.

A XVI–XVII. század közköltészetének jellemző vonása, hogy az alkotások zöme nem egykorú, hanem 100–200 évvel későbbi forrásokban maradt ránk. A XVIII. századiakról szerencsére sokkal többet tudunk, mivel a források száma megnő, s így az egykorú variánsokból is gyakran tíznél-húsznál többet vethetünk össze. Minél bővebb halmazon dolgozhatunk, annál nyilvánvalóbb, hogy mind az „első/alap-” szöveg, amihez a későbbi variánsokat viszonyítjuk, mind az utódok *ugyanazon folyamat egyenrangú, nem-szemmatikus tényezői*. A kritikai kiadás fogalma tehát szükségképp ambivalens. Az egyes változatok *belső* épségét az abszolút(nak tűnő) külső elváráshoz rendelt emendálásokkal javíthatjuk, ám a szövegcsalád kiadása – épp mezőösszefüggései miatt – sosem lehet *kritikai*, csupán a kölcsönhatások (100%-ot sosem elérő) egyensúlyát, állandóan bővülő repertoárú, *kontrasztív rendszerét* tükröz-

heti. Több azonos minőségű szöveg *mozgásterét* kell tehát meghatároznunk, egyben a legtágabb kiépülési és variálódási tartomány határait meghúzni.²⁰

Nem ritka, hogy műfajváltó vándorstrófák vagy -motívumok miatt két szövegcsalád határa elmosódik és versszakokat kölcsönöznek egymástól. Akárcsak a kémiában, itt is megkülönböztethetünk kötő és nem-kötő részecskéket, vagyis olyan strófákat, melyek szabadon illeszthetők az azonos metrumú dalok bármelyikébe, s olyanokat, melyek mindig egy konkrét szövegtest fix elemeiként szerepelnek, emiatt sosem hagyják el a biztonságos koherencia-félszket. Azt hihetnénk, hogy az egyik korábbi a másiknál, de tévúton járunk. A Janus-arcú XVIII. században *párhuzamosan élt* a kétféle vers- és strófafelfogás. Az idő azonban a műfaji rend bomlásának, a kötetlen mozgású strófáknak kedvezett a lírai dalok körében, az értelmező közösségre jobban építő, zárt szövegek pedig fokozatosan eltűntek, mivel nem voltak elég alkalmasak arra, hogy részt vegyenek a fenti oldó folyamatokban.

A vándorstrófák precíz vizsgálatához valamiféle hálózati „félkarú rabló” kellene, melynek legördülő szövegeiben egymás mellé rendezőnének a szabadon elkeveredett vándorversszakok, jelezve a közvetlen és a tágabb kontextust. Mivel ez papíralapú kiadásban elég nehezen képzelhető el, inkább arra látunk közeli esélyt, hogy az 5. kötet függelékében, a Csokonai-kiadás-hoz hasonlóan közreadjunk egy összefoglaló kezdősor- és vándorstrófa-mutatót. Ennek előzménye munkánk fontos segédletében, egy háromkötetes, folyton bővített adattárban már rendelkezésre áll.

A vándorstrófák keringése a műfaji beosztásra is hatással van. Az adott változatban előforduló szakaszok műfaji főiránya szerint elkülöníthettünk ugyan néhány szövegtípust, de bőven akadnak átmenetiek is. A *Bárcsak esne, bárcsak fújna*,²¹ az *Eladnám a leányomat*,²² a *Bánom, hogy megházasodtam*²³ és az *Amely leány sokat szeret*²⁴ kezdetű szövegcsaládok némely tagja egy másik kötetben is szerepel a „töltött” vándorstrófák jelenléte miatt. Hasonlóképp járunk el a *Cigánytemetés* címmel fennmaradt, liturgikus énekparódiákból összeállított, változó hosszúságú füzér szegmentálásakor.²⁵

A fenti szempontok az elemzés *vertikális* módszereit követik. Ha azonban a vertikális szövegcsalád nem több elméleti konstrukciónál, lehet-e egyáltalán támpontunk a közköltészet (vagy bármilyen folklór jellegű alkotások) kiadásában? A kulcs mindenképp a *szöveg és a forrás viszonyában* áll. Az egyes versek a legritkább esetben szerepelnek önmagukban, legfeljebb a hosszú, egész füzetet megtöltő eposzparódiák a debreceni diák énekeskönyvekben. A források éppoly zárt, önszabályozó rendszerként viselkedtek, mint az évszázadokon át csiszolódó verstípusok. A *horizontális* elemzés tehát úgy tekint a szövegre, mint a forrás lapjain megadott helyen (és okból) szereplő, önálló dokumentumra, melynek saját helyi értéke van.

A források szerkesztési szabályai rengeteg érdekes szempontot rejtenek, hiszen nemcsak az összeíró vagy kiadó ízlését, hanem a versek egymásra

gyakorolt hatását is tükrözik. Némi egyszerűsítéssel: a forrást (a daloskönyvet) nemcsak másolják és szerkesztik, hanem önmaga is szerkesztődik az egymást hívó szövegek, a funkció, valamint a modellkéziratok vagy nyomtatványok hatására.²⁶

Szerencsénkre a kibővített Stoll-bibliográfia megkönnyíti a verskéziratok közti eligazodást. A ponyvák és kalendáriumok kutatásához is hasonló segédkönyv vagy adatbázis kellene, ám ez ma még hiányzik. Mivel napjainkra háttérbe szorultak a XIX–XX. század fordulójának filológiai törekvései, melynek nyomán számos kézirat teljes anyaga megjelent nyomtatásban, jegyzetekkel, sokat kell még tennünk azért, hogy a legfontosabb újkori versgyűjtemények – saját, zárt rendszerüket feltárva – hozzáférhetővé váljanak a kutatók számára. Fontos segédlet lesz ehhez a munkához az a terveink közt szereplő *hálózati kézíraskataszter*, amelyben egységes mintavétel nyomán lehet majd összevetni a különböző források írásrendszerét.

A forráskiadás „linearitása” és a szövegcsalád-vizsgálat vertikális módszerében valójában nem szükségszerűen üti egymást. Az internetes közlésforma talán új lehetőségekhez juttatja a textológiát. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban már sokan kísérleteznek régi források digitalizálásával. Hazánkban is komoly kutatások zajlanak, főként az ELTE Bölcsész Informatika Programjában, Horváth Iván és Tóth Tünde vezetésével. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. Századi Osztályán Hegedűs Bélával és Bretz Annamáriával két éve munkálkodunk egy XML-alapú szövegfeldolgozó módszeren, mely főként a TEI nemzetközi kutatásaira épül. 2003-ban mutattuk be az elkészült DTD-fájlt (sarkítva „interaktív űrlap”-nak nevezhetnénk), mely a forrás és a benne fészkelő szövegek részletes struktúráját rögzíti. Segítségével korszaktól és nyelvtől függetlenül bármilyen kézíratos vagy nyomtatott dokumentum feldolgozható – tehát kódolható és más forrásokkal összevethető. Nagy előnye, hogy az átírás első szinten gyakorlatilag nincs hatással a szövegre, más szinteken azonban a kritikai kiadások módszereit alkalmazhatjuk, ezáltal különböző szempontból vizsgálhatjuk ugyanazt a forrást.

Egy XML-dokumentum három rétege:

A) *A forrás betűhú, digitalizált tükre*, melyben megőrizzük még a sajtóhibákat és az elírásokat is. A dokumentum eredeti felépítését az egykori oldaltörések TAG-jei, a címrendszer esetleges következetlenségeit pedig formázóparancsok őrzik. Célul tűztük ki a régi nyomdai karakterek minél pontosabb megjelenítését.

B) *A forrás betűhú, de emendált, kritikai igényű átírata*, a közreadó jegyzeteivel és javításaival.

C) *A forrás modern, kritikai igényű átírata* a teljes szöveg- és jegyzetanyag megőrzésével, a B) szinten már ismertetett javítások felhasználásával.

Módszerünk mind a forrásközpontú, mind a szövegcsaládokra összpontosító elemzést lehetővé teszi. Kissé utópisztikusan hangzik, de nem elérhetet-

len, hogy egy szép napon a *Mulattatók* jegyzeteiben idézett szövegcsaládok összes tagja együtt lesz az interneten, különböző (teljes anyagukban feldolgozott) források XML-jeiben. Egyikük egy kéziratnak az elején, a másik egy ponyva végén, harmadik egy magánlevél alján és így tovább. Ekkor a kutató a keresőprogramok segítségével újraalkothatja vagy ellenőrizheti azt a szövegcsalád-modellt, melyet az RMKT jegyzeteiben rögzítettünk. Ha szerencséje van, újabb adatokat is találhat. Az így létrejövő, digitális kritikai kiadás – melyből mindent kiolvashatunk, ami a szöveg *belső* struktúrájával függ össze (a jegyzetek révén pedig a szómagyarázatokat, keletkezéstörténetet és bármi mást) – önálló fájlra rendezhető vagy rögtön, nyomdakész állapotban kinyomtatható lesz. Ugyanílyan készíthet az olvasó magáról a forrásról is.

A másik alapvető szempont a hasonló források összevethetősége. Különösen fontos ez olyan dokumentumok esetében, melyek törvénycikkelyeket, paragrafusokat, alpontokat tartalmaznak, vagy egy mű több kiadásának vizsgálatakor: mi maradt ki a másodikból, bővült-e a bekezdés valamivel, javították-e a sajtóhibát stb. A DTD minden írásos dokumentum rögzítésére alkalmas lesz, s jó lehetőséget adhat levéltári állományok, régi lexikonok, enciklopédiák, szótárak, teológiai művek, tankönyvek és egyébek digitalizálására. Az A) szintről leágazva képformátumban közölhetnénk a forrás megfelelő oldalait, hogy a szemlélő egybevetesse átiratunkkal, vagy csak lapozgathasson benne. Szándékunk, hogy a végleges DTD-t nyilvános felhasználásra átengedjük minden érdeklődőnek. A jövő mindenképp a többszemponú kutatásé, s ehhez a mostanában készülő kiadványok komoly háttérrel jelenthetnek.

Az RMKT-hoz visszatérve: közköltészeti sorozatunk a kompromisszumok ellenére sem reménytelen vállalkozás. Miután mind az öt köteten következetesen végigvittük a versek struktúrába rendezett, szelektív közlésszemponjtait, a lehető leggyorsabban (illetve már párhuzamosan) alkalmat, módszert és lehetőséget kell teremtenünk a forrásközpontú, kétirányú kiadásokhoz is – nagy valószínűséggel hálózati formában, a fenti DTD segítségével. Addig pedig tovább munkálkodunk azon, hogy az újkori magyar közköltészet ne csak a kevesek mulatsága legyen, hiszen széles olvasói és kutatói réteg érdeklődésére egyaránt érdemes.

1 *Régi Magyar Költők Tára XVIII. század 4. Közköltészet I., Mulattatók*, sajtó alá rend. KÜLLŐS Imola, munkatárs CSÖRSZ Rumen István, Bp., 2000.

2 Ezeket részletesen az RMKT előszavában közöltük (37–42.), újabban pedig a *Folklorisztikai Olvasmányok* III. kötetében (*Történeti források és jelenkori folklórszövegek lejegyzésének, átírásának és kiadásának kérdései*, szerk. BARNA

Gábor, Szeged, 2003, 21–30. és 67–72.), mely e mostani beszámoló vázlatának tekinthető.

3 Ha a szövegcsaládot egy-két feljegyzés képviselte, vagy a variálódás kismértékű volt, csak egyetlen alkotást közöltünk.

4 Még Jankovich Miklósnál is találunk apró (elsősorban fonéma-) eltéréseket a *Dávidné Soltári* (1790–1791) vagy a *Horváth János-énekeskönyv* (1790) szövegeitől.

5 A két legfontosabb recenzió KECSKÉS András (It, 2001/4., 624–631.) és HÁSZ-FEHÉR Katalin (BUKSZ 2002. nyár, 146–155.) tollából származik.

6 Az RMKT bevezetőjén túl a kérdésről lásd még: *Bándi Péter énekeskönyve 1837*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából sajtó alá rend. CSÖRSZ Rumen István, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 2000, 12–13.

7 A régi műköltészet recepciójának vizsgálatához szintén fontos a közköltészeti létmód, így a legutóbb megjelent Amadekötetben (RMKT XVIII/7., sajtó alá rend. SCHILLER Erzsébet és AJKAY Alinka, Bp., Balassi, 2004) is joggal szerepelnek az anonim kéziratok.

8 *Bölöni Kozma István-énekeskönyv* (1765–1768), STOLL 1076, 44a.

9 RMKT XVIII/4. 43/VII. és IX. sz.

10 *Világi énekek és versek 1720–1846*, vál. és a szövegeket gond. CSÖRSZ Rumen István, a műfaji bevezetőket és az utószót írta KÜLLÖS Imola (*A magyar költészet kincsestára* 97.), Bp., Unikornis, 2001; a továbbiakban VÉV.

11 Az egymásról másolt kéziratokat is a C) állapothoz sorolhatjuk, hozzátéve, hogy a másoló néha éppúgy kiegészíthette elődje szövegét saját ötleteivel, mint az élő előadásban...

12 A kérdésről lásd RUDASNÉ BAJCSAY Márta és OLSVAI Imre beszámolóit a *Folklorisztikai olvasmányok* III. kötetében (51–60. és 83–84.).

13 A régi irodalomfelfogás nem tekintette relikviának az alkalmi szövegkapcsolatokat. Erdélyi János – a beküldött versfüzetek repertoárjából – még gond nélkül kiválogatta és összekapcsolta a neki tetsző strófákat, s ebben a formában bocsátotta őket a nagyközön-

ség elé, akik néha az általa kiadott rendben folklorizálták tovább...

14 Kivétel is akad, például a *Szádeczky-Miscellania* két, egymást követő töredéke valójában egy szövegnek számít a variánsok tükrében, csak talán nem jutott egyszerre az összeíró eszébe (*Mely nagy öröm, vigasság...;* RMKT XVIII/4. 21/I. sz.).

15 *A' szántó vétő-embernek igen-igen szép hármás éneki* (é. n.) OSZK PNY 2.955. Az „Egy-néhány szép mesék...” kezdetű, prózai részben.

16 Terveink szerint a közköltészeti sorozat 5. kötete (*Alkalmi költészet*) ugyanilyen elvek szerint készül majd.

17 VÉV, 22. sz.

18 *Őt igen-igen szép világi dallos, avagy nótás énekek* (é. n.) OSZK 819.068. 1. sz.; 19. versszak, eredetileg sortörés nélkül.

19 *Jankovich Miklós: Nemzeti Dalok Gyűjteménye* (XIX. század eleje) STOLL 531. III. 180a–182a; 19. versszak.

20 Ez a széles horizontú elemzés a régi magyar irodalomban Stoll Béla nevéhez fűződik, aki a XVII. századi szerelmi és bujdosó-énekek folklorizációját detektívregénybe illő részletességgel tárta föl az RMKT XVII/3. és 14. kötetében, magásra téve a mércét minden hasonló kutatás számára.

21 Egyik kiadott változata: VÉV, 293. sz.

22 RMKT XVIII/4. 7. sz.

23 RMKT XVIII/4. 60. sz.

24 RMKT XVIII/4. 33. sz.

25 A néha több helyre beosztott szövegeket lásd RMKT XVIII/4. 83–90. sz.

26 A kérdésről Csörsz Rumen István önálló kismonográfiát készít a további kutatások ösztönzésére.